

ESKİŞEHİR KIRSALINDA BİR BEKTAŞİ ZAVİYESİ: BAHŞAYIŞ BABA*

A Bektashi Zawiya in The Countryside of Eskişehir: Bahşayış Baba

Ayşe DEĞERLİ**

Öz

Anadolu'nun Türk-İslamlaşması, Orta Asya ve İran kökenli tasavvuf akımları ile İslami gaza/alp felsefesine dayalı olarak "kolonizatör Türk dervişleri" diye tanımlanan gazi, abdal, ahi, dede, derviş gibi dini temele dayalı askeri-mesleki örgütlenmelerin Anadolu coğrafyasındaki faaliyetleriyle gerçekleşmiştir. Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerine paralel olarak Anadolu'da pek çok zaviye inşa edilmiştir. Fetih ve iskân hareketleri için geçiş noktası olan Eskişehir ve çevresi, I. Alaeddin Keykubad (1220-1237) devrinden itibaren Anadolu'da mutasavvıfların etkin olduğu bir bölgedir. En eskisi Şeyh Şehabeddin Sühreverdi Zaviyesi olmak üzere burada pek çok tasavvuf yapısı inşa edilmiş; bazıları varlıklarını Cumhuriyet Dönemi'ne kadar koruyabilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde bilhassa Bektaşiliğin yaygın olduğu Eskişehir'de, bugün ayakta olmamakla birlikte, arşiv kayıtları doğrultusunda varlığı tespit edilebilen yapılardan biri de Bahşayış Baba Zaviyesi'dir. Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Şii yayılmacı politikasına karşı, silsilesi Hz. Ali'ye dayanan tarikatları destekleme politikası sonucunda, Bektaşiler Eskişehir'de faaliyetlerini genişletme imkânı bulmuştur. Nitekim Bahşayış Baba Zaviyesi bu süreçte kurulmuş yapılardan biridir. XVI. yüzyılda bir Bektaşî zaviyesi olarak faaliyetlerine başlayan yapının idaresini, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Halveti bir aile üstlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Bektaşilerin Anadolu coğrafyasında biçimlendirdikleri öngörülen mekânsal örgütlenmeler bağlamında Eskişehir'deki Bahşayış Baba Zaviyesi'ni irdelemektir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki kayıtlar ışığında bir Bektaşî yapısı olan Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Kütahya'daki Halveti tekkesi olan Balıklı Tekkesi ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bahşayış Baba, Balıklı, Bektaşilik, Halvetiye, Osmanlı Devleti, Eskişehir, zaviye.

Abstract

The Turkification and Islamization of the Anatolian lands in the Seljuk age was carried out both through the sufi movements, which had the Asian and Turco-Persian cultural past and, the activities of the military and occupational organizations, called as the "dervishes colonisateurs" in the Turkish history-writing, based on the Islamic *ghazā* (the holy war) principle. Many dervish orders were built in the Anatolian lands during the settlement process of Turks came from Asian steps. Eskişehir and its region, was one of the transition points for the Turkish conquest and settlement in Anatolia, was an important region where the sufis played an active role since the time of Sultan Alaeddin Keykubad (1220-1237). It is the oldest one, among the numerous *zāwiya* (small Islamic monastery) buildings in Eskişehir, is the Sheikh Shehabeddin Sühreverdi which was built in the period of Sultan Alaeddin Keykubad. There was another *zāwiya* building in Eskişehir, whose historical existence can be determined through the archival documents, known as Bahşayış Baba, which its building cannot be find anymore. The Bektashi Order (*tariqa*) found an opportunity to spread its teaching in Eskişehir when the Ottoman State was supporting the orders, whose genealogies (*silsila*) were based on the Caliph Ali, against Shah Ismail's Shia expansionism. Bahşayış Baba was one of those *zāwiya*

* Geliş Tarihi: 03.03.2020, Kabul Tarihi: 06.05.2020. DOI: 10.34189/hbv.95.001

** Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İzmir/Türkiye, ayse.degerli@idu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9035-6745>

buildings which was built at that time. The administration of that building, which started its activities as a Bektashi lodge in the 15th century, was carried out by the Khalwati family from the second half of the 18th century. This essay aims to study the Bahşayış Baba Zāwiya in Eskişehir in the context of spatial organizations of Bektashis that shaped the Anatolian human geography in the Ottoman age. It suggests, based on the Ottoman archival sources, that the Bahşayış Baba Zāwiya was in a connection with another dervish lodge, Balıklı Tekke, known as Khalwati in Kütahya.

Keywords: Bahşayış Baba, Balıklı, Bektashism, Khalwatiyya, Ottoman State, Eskişehir, zāwiya.

1. Giriş

Tarihsel açıdan farklı kültür sahaları ve siyasi organizasyonların denetim ve etki alanına giren Eskişehir’de Türk tarihi ve kültürü ile ilgili süreç, XIII. yüzyılda Anadolu Selçuklularıyla başlamıştır. Babai hareketi (1240) ve Köseadağ Savaşı (1243)’nin yarattığı siyasi, askerî ve sosyal ortam içerisinde Anadolu’ya göç eden Türkmen boyları bilhassa Bizans sınırı boyunca yerleştirilmiş; “uç” olarak adlandırılacak Eskişehir de Türkmenlerin yöneldiği topraklardan olmuştur. Başta Kayı olmak üzere Kınık, Alayunt, Bayat, Döğer gibi farklı birçok boy bölgede iskân edilmiştir. İlerleyen süreçte Osman Gazi (1302-1324) tarafından Eskişehir merkezi imar edilmiş, haftalık pazar kurulmuş, 1291’de Karacahisar’ın da alınmasıyla bölge yerleşim için daha cazip hale gelmiştir. Mutasavvıflar da Eskişehir’e yönelen bu göç taifesine dâhildir. Eskişehir coğrafyasında özellikle Porsuk Çayı’nın güneyindeki plato ve Türkmen Dağları’nda yerleşen çok sayıda baba ve derviş, yeni köylerin oluşmasına öncülük etmişlerdir (Neşri, 1987: 89; Doğru, 1992: 27-38, 96; Kökel, 2006: 136-146).

2. Eskişehir’de Bektaşilik

Dede ve Babaların Eskişehir’deki iskân hareketinin XIII. yüzyılda Seyyid Battal Gazi Zaviyesi merkezli olduğu görülmektedir. Günümüzde Seyitgazi ilçesinde Üçler Tepesi’nin doğuya bakan yamaçları üzerinde yer alan zaviye ve külliyesi, bölgede Alevi ve Bektaşî geleneğinin oluşum sürecinde bir başlangıç olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla burada öncelikle Battal Gazi’nin kimliğine ve tarikat açısından konumuna/önemine kısaca değinmek gerekmektedir.

Tarihî şahsiyetiyle menkıbevi şahsiyeti kaynaklarda ve hafızalarda birbirine karışmış olan Battal Gazi (ö. 740?), Emeviler devrinde Anadolu’da Bizans’a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış, Müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-veli hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış bir emirdir. Bugün, Eskişehir’in güneybatısında yer alan Seyitgazi kasabasının bulunduğu antik Akroinon mevkiindeki bir muharebe sırasında hayatını kaybetmiş ve oraya defnedilmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1211) zamanında türbe ve mescit yaptırılmış; Osmanlı devrinde ise yeni binaların tesisi ile bir manzume ortaya çıkmıştır. Battal Gazi, Emevilere mensup bir komutan olmasına rağmen Anadolu’da önce Kalenderiler, daha sonra Bektaşî ve Aleviler gibi heterodoks zümreler tarafından benimsenip yüceltilmiştir. Türbesinin yanındaki eski Bizans manastırı XIII. yüzyıldan itibaren Kalenderilerin merkez tekkesi olmuş; sonraki dönemde Bektaşîler bu yapıyı devralmıştır (Ocak, 1992: 204-205).

Günümüz Seyitgazi ilçesi Aslanbey köyünde Sultan Şücaeddin Zaviyesi ile Yazıdere köyündeki Uryan Baba ve Doğançayır köyündeki Melikgazi zaviyeleri Eskişehir’de Bektaşî geleneğinin devamı niteliğindeki diğer önemli yapılarıdır. Osmanlı arşiv belgelerinde Bektaşî aidiyetiyle kaydedildikleri görülür¹. Zaviyelere adını veren söz konusu üç şahsın öğretisi de temelinde Kalenderî doktrine dayanır. Her birinin tarihsel kimliği ve zaviyelerinin süreç içinde üstlendiği işlev ise hem bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır hem de müstakil farklı pek çok akademik çalışmada bu konular zaten irdelenmiştir.

Osmanlı arşiv verileri doğrultusunda Günyüzü’nde Çerağî Baba, Eğrigöz köyünde Ece Sultan, Çepni köyünde Uğurlu Bey Dede², Karacaşehir Kazası Takıyyüddin köyünde Takıyyüddin Baba³, Günyüzü-Bedil köyünde Tuğrul Baba⁴, Günyüzü-Dumluca köyünde Musa Dede⁵, Günyüzü-Ayvalı köyünde Kara Abdal, Seyitgazi’de Ümid Paşa Köyünde Şeyh Çoban Baba⁶ ve İnönü-merkezde Duralî Baba⁷ zaviyeleri Eskişehir’de tespit edilebilen diğer Bektaşî yapılarıdır.

Yukarıda zikredilenler dışında Eskişehir’deki Başayış Baba Zaviyesi de bir Bektaşî yapısı olup Kütahya’da Halvetiliğe intikal eden Balıklı Tekkesi’yle bağlantısı açısından dikkat çekicidir. Osmanlı döneminde işlevi ve kullanımı aşağıda incelenecektir.

3. Başayış Baba Zaviyesi

3. 1. Mekânsal Konum

Başayış Baba Zaviyesi, “el-Hâcc Bektâş-ı Velî kuddise sırrahu’l-‘âlâ hazretlerinin tarîkât-ı ‘aliyyelerine meşrûta⁸” olup Eskişehir kazası sınırları içindeki Oynaş nahiyesinin Oynaş köyünde bina edilmiştir. II. Bayezid’den II. Selim’e kadar olan dönemde idari taksimatta Anadolu Eyaleti’nin Karahisar-ı Sahib Livası’nda Barçınlı Kazası sınırları içinde bir nahiyeye olarak kaydedilen Oynaş, sonraki yüzyıllarda önce Kütahya Sancağının Eskişehir Kazası’nda, akabinde Seyyidgazi Kazası dâhilinde yine bir nahiyeye statüsüyle görülür. Oynaş’ın bir şehir merkezinin bulunmadığı ve ona bağlı köyler, mezralar, yaylalar ile çiftlikler olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (Karazeybek, 2000: 101; Bulduk, 2013).

Bugün Eskişehir’in Seyitgazi ilçesi mahallelerinden olan Gökbağçe ve Oynaş köyleri arasında yaklaşık 5,5 km olup her ikisinin mevkii de esasında XIX. yüzyıl haritalarında Seyyidgazi Kazası’nın Oynaş Yaylası olarak kaydedilen bölge sınırları içindedir. Gökbağçe’nin eski adının Başayış olduğu ve Cumhuriyet Dönemi’nde değiştirildiği bilinmektedir. Diğer taraftan 1900’lerin başında devlet kayıtlarında Oynaş karyesi geçmekteyken Başayış karyesinden bahis yoktur. Dolayısıyla Osmanlı devrindeki Oynaş’ın günümüz Gökbağçe ve Oynaş mahallelerini kapsadığını düşünmekteyiz. Çalışmanın konusu olan Başayış Baba’nın türbesi ise Gökbağçe köyü (mahallesi)ndeki mezarlık içindedir. Zaviye günümüze ulaşmamıştır.

Osmanlı Arşivi'nde Ali Emiri fonundaki Evahir-i Cemaziyelahir 1165/6-14 Mayıs 1752 tarihli belge, vakıf arazisine yapılan müdahale hakkında bir arzuhal olup Bahşayış Baba Zaviyesi'nin inşasını ve mekânsal konumunu anlatması bakımından kıymetlidir. Buna göre Bahşayış Baba, evvel zamanda Karayörüklü denilen bir derbendin ağzında zaviyesini inşa etmiş; Karayörüklü Dağı'nın eteğinde "kûhiden bir mikdâr yer" yani dağlık-taşlık araziden bir miktar yer açarak ekilir hale getirmiş ve zaviyenin hemen yakınında, dağın eteğinde Karayörüklü diye bilinen bir ırmak üzerinde değirmen yapmıştır. Zaviyede 11 dervişle birlikte öşürden muaf olarak yaşamış; arazi ve değirmenin geliriyle de gelip geçenlere yemek ve barınma hizmeti sunmuştur⁹.

Belgedeki Karayörüklü deresi bugün Kurtkoca/Koca deresi diye bilinen ırmaktır. Bu suyun batı tarafındaki yamaçta Bahşayış Anıtları olarak anılan Frig kaya anıtları yer almaktadır. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin de bu civarda inşa edildiği; o vakitler insanların gelip geçerken korktuğu ıssız bir geçit yeri iken zaviye sayesinde hem asayişin sağlandığı hem de zaviye etrafında zamanla iskânın oluştuğu ve köyün kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bahşayış Baba Zaviyesi'nin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. 1827 tarihli muhalefat kaydında o tarihte zaviyenin bir türbeden ibaret olduğu yazmaktadır¹⁰. Dolayısıyla binanın uzun ömürlü olmadığı, bakımsız kalıp yıkıldığı ve Cumhuriyet Dönemi'ne sadece türbenin ulaştığı söylenebilir.

3. 2. Tarihlendirme

Seyitgazi ilçesinin Gökbaççe köyündeki türbenin kuzey cephedeki giriş kapısının üstünde bir kitabe olup "Horasan erenlerinden Hacı Bektâş-ı Velî halifelerinden Şeyh Bahşayış Hazretleri'nin burada metfun olduğu ve türbenin 925/1519'da inşa edildiği yazmaktadır. Bu bilgi, Bahşayış Baba'nın ölüm tarihini net olarak bize vermemekte ancak yoruma imkân tanımaktadır. Onun muhtemelen XV. yüzyılda yaşadığı, vefatı sonrası buraya defnedildiği, türbenin son mekânsal düzenleme olduğu ve mezarı içine alacak şekilde 1519'da bina edildiği söylenebilir.

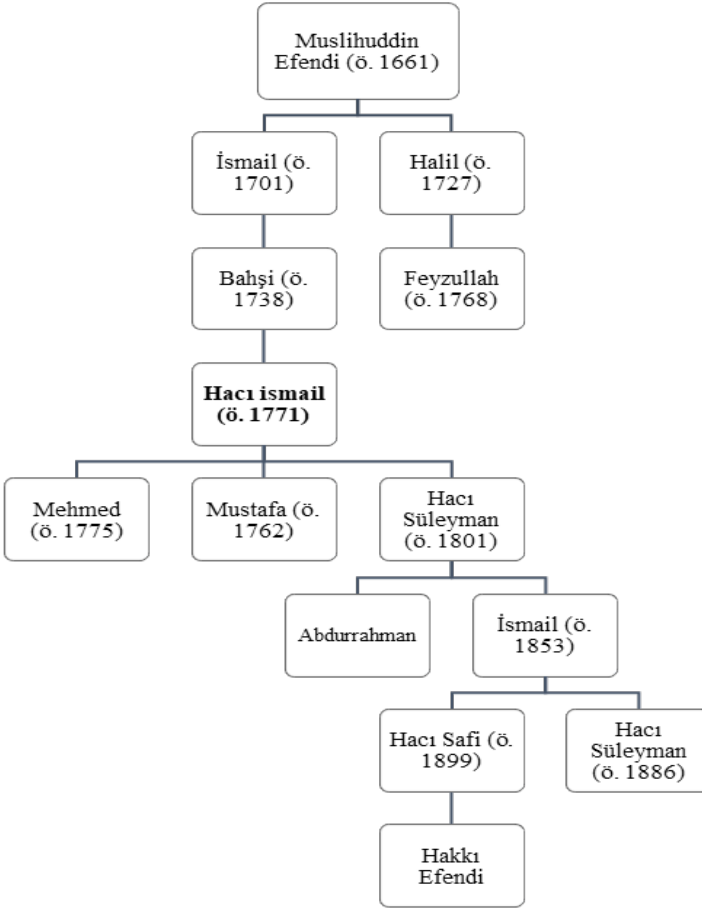
Bahşayış Baba'nın tarihsel kimliğine dair yeterli veri olmadığından zaviyesinin inşa tarihini belirlemek güçleşmektedir. Şimdilik arşivlerde bir vakfiye kaydına rastlanmamıştır. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin 1530 tahririnde adı geçmemektedir ve hakkında tespit edilebilen en eski belge 29 Zilhicce 983/30 Mart 1576 tarihli bir *Kuyud-ı Kadime* kayıdır. Eymirze adlı bir kimsenin Bahşayış Baba adına Karayörüklü Derbendi'nde bir zaviye inşa ettirdiğini, 1576'da bu zaviyenin başında Bahşayış'ın oğlu Mehmed'in şeyh olarak bulunduğunu, beraberindeki 11 dervişle birlikte öşürden muaf tutulduğunu ve burada gelip geçen yolculara yemek ikram ettiklerini bildirmektedir. Derbendin çok korkulan bir yer iken zaviye sayesinde emin bir mahalle dönüştüğünü de kaydeder¹¹.

Zaviyeyi yaptıran Eymirze'nin kimliği hakkında şimdilik yeterli veri tespit edilememiştir. Ancak aynı defter bu kişinin Oynaş'ın Ak-in köyünde Ahi Hasan Mezrası'na malik olduğunu ve oranın gelirlerini Oynaş köyü camii hatibine vakfettiğini bildirmektedir. Dolayısıyla varlıklı bir kimse olduğu ve bölgenin imarına destek verdiği düşünülebilir. Diğer taraftan yukarıda mekânsal konum başlığı altında zikredilen 1752 tarihli belgedeki bilgiler 1576 tarihli kayıtla birlikte değerlendirildiğinde, oğlu Mehmet'in de hayatta olmasına bakılırsa Başayış Baba'nın XV. yüzyılda yaşadığı, Eymirze'nin de desteğiyle Oynaş'ta zaviyesini inşa ettiği ve ölümünden kısa bir süre sonra mekânsal düzenlenmenin tamamlanarak 1519'da türbesinin de bina edildiği söylenebilir.

Kuruluşunu XV. yüzyıla tarihlendirdiğimiz Başayış Baba Zaviyesi'nin XVI. ve XVII. yüzyıllardaki durumunu bilemiyoruz. Eskişehir'in ziyaret yerlerini anlatırken Seyyid Gazi'den ve Gizlice Baba Sultan'dan bahseden Evliya Çelebi, (2006: 12-15), Başayış Baba'yı hiç anmamaktadır. Arşivde de o döneme tarihlenen belgeye şimdilik rastlanamamıştır. Kadı sicilleri ve birkaç evkaf kaydıyla sınırlı olan evrak, 1165-1331/1752-1913 arasına tarihlenmekte olup bunlar aşağıda farklı başlıklar altında değerlendirilecektir.

3. 3. Başayış Baba Zaviyesi'nin Kütahya'daki Balıklı Tekkesi ile İlişkisi

Bugün, Kütahya merkezde Balıklı Mahallesi Osmanlı Caddesi No: 74 adresinde kayıtlı olan bina, Balıklı (Şeyh Muslihiddin/Şeyh Bahşi) Tekkesi olup haziredeki 912/1506-7 tarihli mezar taşına istinaden XV. yüzyılda kurulduğu düşünülen ve XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Halvetilerin idaresine geçen bir yapıdır. Ümmî Sinan (ö. 1657)'in halifelerinden Şeyh Muslihuddin Mustafa, tekkenin ilk Halveti şeyhidir. Onun 1661'de vefatıyla yerine oğlu İsmail Efendi ve daha sonra 1701'de İsmail'in oğlu Bahşi Efendi tekkenin şeyhliğine getirilmiştir. Aile bundan sonra "Bahşi-zâde" diye şöhret bulmuş (Şekil-1); tekke de Şeyh Bahşi Tekkesi olarak anılmaya başlamıştır (Altun, 1992:17; Altıntaş, 1993: 313).

Şekil-1: Bahşizade ailesinin silsilesi (Uzunçarşılı, 1932: 124)

Oynaş köyündeki Bahşayış Baba Zaviyesi'nin el değiştirip Halvetilere geçtiğine dair herhangi bir veri yoktur ve her zaman bir Bektaşî yapısı olarak kaydedilmiştir. Ancak Balıklı Tekkesi'yle birlikte Nisan 1755 itibarıyla Bahşayış Baba Zaviyesi'nin idaresinin de Kütahya'daki Bahşizadelere geçtiği; ailenin Halvetiye müntesibi olmasına rağmen Eskişehir'deki yapının Bektaşî olarak kaldığı ve 1826 sonrası bile Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Bektaşî aidiyetini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Fahri Maden, bazı Bektaşî zaviyelerinin “şeyhlerinin itikatlarının düzgün olması” sebebiyle 1826 sonrası mevcut halleri üzere bırakıldığını ve kapatılmadığını belirtir (2013: 135). Bu çalışmayla ortaya koyduğumuz Bektaşî-Halveti bağlantısı, Maden'in söz konusu yorumuyla örtüşmekte ve onu tamamlamaktadır. Malumdur ki Osmanlı Devleti, Şah İsmail (1501-1524)'in yayılmasını durdurmak için birtakım

kültürel önlemler de almış; Şah'ın Anadolu Türkmenlerine yönelik propaganda usullerine uygun bir yol takip ederek ülkede Ehli Beyt sevgisine önem veren fakat devletin ideolojisi durumundaki Sünnilik sınırlarını aşmayan tarikatları desteklemiştir (Küçükdağ, 2002: 287-290). Halvetilik, Nakşibendilik ve Mevlevilik bu bağlamda değerlendirilmelidir ki bu siyaset 1826 sonrası da geçerlidir. Pek çok Bektaşî yapısı, Sünni dairede görülen bu tarikatlara devredilmiştir. Başşayış Baba Zaviyesi ise 1755'ten itibaren zaten Halvetiye bağlantılı bir aile tarafından yönetildiğinden, devlet nezdinde muhtemelen şeyhine güven duyulmuş ve zaviye, bu nedenle kapatılmamış olmalıdır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere idarenin Başşızadelere geçişi, Başşayış Baba Zaviyesi için bir dönüm noktasıdır. Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'yle Oynaş'taki Başşayış Baba Zaviyesi'nin bu ailenin tasarrufuna bırakılması Hacı İsmail Efendi (ö. 1771) ile başlamış görünmektedir. 19 Haziran 1762, 1 Kasım 1812 ve 23 Temmuz 1817 tarihli üç ayrı vakıf kaydında Başşayış Baba Zaviyesi'nin Hacı Bektaş Veli tarikatına bağlı zaviyelerden olduğu; tevliyet ve zaviyedarlığının Nisan 1755'te Hassa Silahdarı Hacı Yusuf b. Ahmed'den alınarak Hacı İsmail'e geçtiği; onun ölümü üzerine müştereken oğulları Derviş Bahşi ve Hacı Süleyman'a; Süleyman'ın ölümüyle oğulları İsmail, Abdurrahman ve kardeşi Derviş Bahşi'ye; Bahşi'nin ölümüyle de İsmail, Abdurrahman ile Bahşi'nin oğulları Ahmed ve Abdullah'a verildiği yazmaktadır¹². Bu kayıtlar hem Uzunçarşılı'nın hazırladığı silsiledeki eksik evlatları tamamlamakta; hem de Gökbahçe köyünde yapılan saha çalışmasında köylülerden edindiğimiz bilgileri anlamlı hale getirmektedir. Kütahya'da ikamet eden Başşızade ailesi fertlerinin bundan 40-50 yıl öncesine kadar, her sene Muharrem ayının 10'unda Gökbahçe'ye gelerek 12 kazan kurdukları ve bütün köye aşure-lokma dağıttıkları tarafımıza aktarılmıştır.

Kütahya Sancağı'ndaki bazı vakıfların 1852-1853 arası bir yıllık muhasebesini gösteren defterde Başşayış Baba Zaviyesi'nin zaviyedarı ve vakfının mütevellisi olarak "Kütahyalı Bahşi-zâde Şeyh İsmail Efendi" kayıtlıdır¹³. Nitekim Kütahya Kadı Sicilleri'ndeki 15 Rebiülevvel 1270/16 Aralık 1853 tarihli kayıt da Başşayış Baba ve Balıklı/Şeyh Bahşi tekkelerinin aynı aile eliyle yönetilmeye devam ettiğini göstermektedir¹⁴. Buna göre Şeyh Süleyman oğlu Şeyh İsmail Efendi'nin ölümüyle üzerindeki yedi farklı görev muattal kalmış; Kütahya Meclisi Evkaf Müdürü Emin Efendi'nin önerisiyle Şeyh İsmail'in üç oğlu müştereken bu görevlere getirilerek kendilerine yedi berat verilmiştir. Babalarıyla birlikte Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde 1 numaralı hanede iki, üç ve dört sıra numarasıyla kayıtlı olan üç oğuldan en büyüğü 26 yaşındaki Süleyman olup diğerleri 23 yaşındaki Şeyh Mustafa ve 19 yaşındaki Halil'dir. Babalarından kendilerine intikal eden görevler ise şunlardır:

- Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde Hezâr Dînâr Camii'nde imamet ve cami vakfının tevliyeti,
- Kütahya'daki Hatuniyye Vakfı'nın buk'adarlık ve tevliyeti,

- Kütahya Gümüş nahiyesi Gölcük köyünde Sultan Paşa Çiftliği Vakfı'nın kitabeti,
- Tavşanlı Pazarköy köyündeki Dede Bali Vakfı'nın kitabeti,
- Kütahya'daki Karagöz Paşa Evkafı'nın kitabet ve nezareti,
- Eskişehir kazasında Oynaş nahiyesinde Bahşayış Baba Zaviyesi Vakfı'nın zaviyedarlık ve tevliyeti,
- Kütahya kazası muzafatından Kalınvıran nahiyesine tabi Arslanlı köyündeki Çiledar Mezrası'nın mezraadarlığı.

Yukarıdaki sicil kaydından birkaç ay sonrasına, 19 Zilhicce 1270/12 Eylül 1854'e tarihlenen hükümde ise Şeyh İsmail'in ölümüyle oluşan boşluğu doldurmak üzere Süleyman, Mustafa ve Hüseyin adında üç oğlunun görevlendirildiği; mahkeme sicillerinde her ne kadar vakfiye sureti bulunmasa da yedi görevin her birinin mahallinde layıkıyla yapılmakta olduğu; ayrıca Kütahya'da Balıklı Mahallesi'nde Hatuniye Camii bitişiğinde Şeyh Muslihiddin'in metfun olduğu bir Halveti tekkesi olup onun postnişinliğini de Şeyh İsmail'in oğullarının yürüttüğü; bu tekkede fakirlere her gün yemek dağıtıldığı bildirilmektedir¹⁵. Dolayısıyla Balıklı Tekkesi'nin ilk Halveti şeyhine de atıfla Şeyh Muslihiddin Tekkesi olarak geçtiği bu kayıt, Oynaş köyündeki Bahşayış Baba Zaviyesi'nin zaviyedarlık ve tevliyet cihetinin Bahşizadelerde olduğunu teyit etmektedir.

29 Kanun-ı evvel 1319/11 Ocak 1904 tarihli muhasebe evrakında da Bahşayış Baba Vakfı mütevellisi “Kütahyalı Bahşî-zâde Abdullah Efendi” olarak kayıtlıdır¹⁶.

3. 4. Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Gelir-Gider Kalemleri

Osmanlı Devleti'nde iç güvenliğin sağlanmasında bazı sivil toplum örgütleri kendiliklerinden buna katkıda bulunmuştur. Tarikatların faaliyetlerini bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dervişlerin terkedilmiş, تنها ve tehlikeli yerlerde tekke ve zaviye kurarak bu tesislerde gelip geçen yolculara hizmet verdikleri, bir nevi derbent hizmeti görerek bölgenin asayişini sağladıkları ve orada iskân topluluğu oluşturdukları görülür. Devlet tarafından da bu hizmetin teşviki gayesiyle dervişlerin zaviyelerini kurdukları yerde toprakları serbest olarak tasarruf edebilmeleri ve çeşitli vergilerden muafiyetleri sağlanmıştır (Değerli, 2008: 48-49). Bahşayış Baba Zaviyesi de bu türden bir yapılanmanın örneklerindedir.

Bahşayış Baba Zaviyesi, eskiden “muhavvef” ve “memerr-i nâs” yani korkulan bir geçit yeri olan Karayörüklü Derbendi'nin ağzında kurulmuş; zaviyedar ve maiyetindeki dervişler tarafından burada gelip geçenlere yeme-içme ve barınma hizmetleri sunulmuş; ayrıca bölgenin imarı sağlanmıştır. Zaviye sakinleri hizmetlerine mukabil kendilerine tanınan vergi muafiyeti sayesinde ürettikleri zirai mahsullerin öşrünü devlete vermeyip vakfa dönüştürmeye imkân bulmuşlardır. Dolayısıyla “öşr-i

mahsul” zaviyenin gelir kalemini oluşturmuştur. Görevlilerin maaşları, mutfak ve barınma masrafları ile imar faaliyetlerinin gerektirdiği harcamalar ise vakfın gider kalemleridir.

Yeniçeri ocağının kaldırılması sonrası Anadolu ve Rumeli’de malları müsadere edilen Bektaşî yapılarını gösteren 13 Recep 1242/9 Şubat 1827 tarihli muhalefat defterine göre Başyayış Baba Zaviyesi o tarihte bir türbeden ibaret olup herhangi bir mülkü bulunmamaktadır¹⁷. Dolayısıyla yüzyıllar içinde zaviye vakfının öşür bedeline başkaca herhangi bir gelir eklenmediği anlaşılmaktadır.

Öşür bedeli Başyayış Baba Zaviyesi’ne ait olan topraklarda, hangi ürünlerin yetiştirildiğine dair belgeler sınırlı olmakla birlikte bir vakıf defteri haşhaşa işaret etmektedir. Çiftçiden alınan limanlar aracılığıyla Avrupa’ya ham olarak ithalatı yapılan afyon, Osmanlı Devleti nezdinde ekimi, yetiştirilmesi ve hasadı konusunda uzmanlara layihalar hazırlanacak kadar önem arz eden bir zirai üründür. Afyonkarahisar, Eskişehir, Balıkesir, Kütahya ve Konya vilayetlerinde yetiştirilenlerin morfin düzeyi daha yüksek olduğundan daha kıymetlidir (Çıtır, 2015: 24). Kütahya Sancağı’ndaki vakıfların 1269/1852-1853 yılı muhasebe kayıtlarını gösteren evkaf defterinde (Tablo-1) Başyayış Baba Zaviyesi’nin gelirleri 330 kuruş yaylakiye ve 96 kuruş afyon akçesi olmak üzere yıllık toplam 426 kuruş olarak kaydedilmiştir. O yıl çekirge nedeniyle bazı vakıfların hasılatının telef olmasının da etkisiyle Seyyidgazi kazasındaki vakıflar içinde en yüksek gelire sahip olan Başyayış Baba Zaviyesi’nin giderleri ise maaşlara 85 ve muhasebeye 21 olmak üzere yıllık toplam 106 kuruştur¹⁸.

Tablo-1: Kütahya Sancağı’na tâbi Seyyidgazi Kazası’ndaki Vakıfların H. 1269 yılına ait muhasebe kaydı

Vakıf Adı	Bulunduğu yer	Mutasarrıfı	Hazineye gönderilen meblağ (kuruş)	Yıllık gideri (maaş+muhasebe)
Kuzucu Baba Zaviyesi	Bardakçı karyesi	Abdurrahman	75	25
Şücaeddin Zaviyesi	Şüca karyesi	Ali Rıza	Hasılatını çekirge telef etmiş	
Çoban Zaviyesi	nefs-i Seyyidgazi	Berber Halil	Bunun dahi çekirgeden hasılatı telef olmuş	
Ahmed Paşa kızı Aişe Hatun Zaviyesi	nefs-i Seyyidgazi	-	118	-
Uryan Baba Zaviyesi	Seyyidgazi	Ali Rıza ve Hocazade Mehmed	bi-hasıl	-
Başyayış Baba Zaviyesi	Oynaş karyesi	Bahşizâde Şeyh İsmail	320	106
Göknebi Zaviyesi	Göknebi köyü	bilâ-sahib	bi-hasıl	-

Melik Gazi Zaviyesi	Seyyidgazi	-	38	-
Sarı Lala Zaviyesi	Yapuldak köyü	-	bî-hasıl	-
Ber muceb-i bâlâ			297	
Harc-ı ferağ ve sâire			202	
Toplam hâsıl			499	

Bahşayış Baba Zaviyesi'nin Mart 1869-Mart 1870 arası bir yıllık muhasebesini gösteren kayıta¹⁹, zaviye mutfağı ve görevli maaşları için ayrılan bütçe gider kalemini oluşturmaktadır (Tablo-2).

Tablo-2: Bahşayış Baba Zaviyesi'nin 1869-1870 arası bir yıllık muhasebesi

Gelirler		Giderler	
Açıklama	Meblağ (kuruş)	Açıklama	Meblağ (kuruş)
Aşar bedeli	3156	Zaviye derununda it'âm-ı taâmiyye	356
		Maaşlar	560
		Harc-ı muhasebe	140
		Toplam	1056
		Nısf hisse mahlulü	1050
		Genel toplam	2106
Zuhura gelen fazla 1050 kuruş olup kadimden beri zaviyedarı terk edilmektedir.			

Yukarıdaki muhasebe kaydından bir yıl sonrasına (Mart 1870-Mart 1871 arasına) tarihlenen evkaf defterinde de gelir-gider kalemleri aynıyla görünür. O yıl mutfak masraflarına 560, maaşlara 500 ve muhasebe harcına ise 125 kuruş ayrılmıştır. Vakfın geliri yine sadece aşar bedeli olup 3060 kuruştur²⁰.

Bahşayış Baba Zaviyesi'yle ilgili olarak ulaşılabilen son kayıt 28 Ağustos 1329/10 Eylül 1913 tarihli olup bu belgede vakfın o seneki aşar bedelinin 775 kuruş olduğu ve Kütahya postanesinden teslim edilerek karşılığında makbuz alındığı Eskişehir Kazası Evkaf Müdürlüğü'ne bildirilmektedir²¹.

4. Sonuç

Günümüz Eskişehir sınırları içinde Seyitgazi ilçesinin Gökbağçe Mahallesi'nde 1519 tarihli türbesi ayakta olan Bahşayış Baba'nın tarihi kimliğiyle ilgili bilgiler yetersizdir. Ancak Osmanlı arşiv kayıtları bir zamanlar onun adıyla Bahşayış diye de anılan Oynaş köyünde Bektaşî tarikatına bağlı olarak hizmet veren bir yapının varlığını haber vermektedir. Muhtemelen XV. yüzyılda inşa edilen zaviye iskân, imar, derbent, imaret ve barınma bağlamında dikkat çekmektedir. Bahşayış Baba, korkulan bir geçit yeri olan Karayörüklü Derbendi'nin ağzında bina ettiği zaviye ile bölgede bir nevi asayiş sağlamış; nehir üzerine bir değirmen inşa edip tarım için de belli

bir araziyi açıp ekip dikmiş; gelip geçenlere yemek ve barınma hizmetlerini sunmuş; zamanla orada bir yerleşimin doğup gelişmesine vesile olmuştur.

Başayış Baba Zaviyesi'nin idaresinin 1755'te Kütahyalı Bahşizadelere bırakılması bir dönüm noktasıdır. Aile Kütahya'daki Balıklı Tekkesi'nde Halveti öğretisini yaymakla birlikte Oynaş'taki zaviyede işleyişi değiştirmemiş; Başayış Baba Zaviyesi belgelerde yine Bektaşî kimliğiyle kaydedilmeye devam etmiştir. Bu uygulamayı, yani biri Halveti diğeri Bektaşî olan iki zaviyenin idaresinin aynı aileye bırakılmasını, Osmanlı Devleti'nin Şiiliğin yayılmasını durdurmak için aldığı kültürel önlemler bağlamında Halvetilik, Mevlevilik, Bektaşîlik gibi Ehl-i Beyt sevgisine önem veren tarikatlar arasında gelişimi desteklenen yakınlıkla üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Vaka-i Hayriye sonrası pek çok Bektaşî tekke ve zaviyesi kapatılırken Başayış Baba Zaviyesi'ne dokunulmamasında, zaviyenin varlığını devam ettirebilmesinde bu Halveti bağlantısı etkili olmuş olmalıdır. XVI. yüzyıl başlarından itibaren devlet desteğini yanına alan Halvetiye şeyhleri Osmanlı Devleti'nin Sünnileştirme politikasını benimsemişler; hatta bu mücadelenin önderliğini yapmışlardır. I. Selim, Sultan Süleyman, III. Murad ve daha pek çok kadın-erkek Osmanlı hanedanından ileri gelenlerin yakın ilişkiler kurduğu bu tarikat, ülkenin her yerinde örgütlenme imkânı bulmuştur. 1826 sonrası Bektaşî tekke ve zaviyelerinin mülkleri müsadere edilip satılırken binaları da genellikle Halvetiye, Nakşibendiye, Mevleviye gibi Sünni dairede görülüp itimat edilen tarikatlara devredilmiştir. Başayış Baba Zaviyesi'ne müdahale edilmemesi, şeyhlik ve tevliyetini yürüten kişinin zaten Halveti bir aileden gelmesiyle ilgili olmalıdır.

Sonnotlar

- 1 BOA, C. EV., no. 396/20076, no. 441/22329, no. 589/29713; C. ADL., no. 34/2053. (Arşiv kaynakları karışıklığa yol açmaması için metin içinde değil de sonnotlarda verilecektir.)
- 2 Ayrıntı için bk. Anonim, 2015; Küçükdağ vd., 2015.
- 3 BOA, AE.SAMD.III, no. 57/5699; C. EV., no. 503/25404.
- 4 BOA, AE.SOSM.III, no. 67/5027; C. EV., no. 37/1825, no. 411/20805.
- 5 BOA, C. EV., no. 525/26535; EV.HMH.d., no. 5283
- 6 BOA, C. EV., no. 133/6630.
- 7 BOA, EV.d., no. 15658, no. 17119, no. 18423, no. 19827.
- 8 BOA, C. EV., no. 118/5864.
- 9 BOA, AE. SMHD. I., no. 30/1803.
- 10 BOA, MAD., d., no. 9771, s. 94.
- 11 BOA, TK.GM.d, no. 397, vr. 106a. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün arşivindeki belgeler, 29 Mayıs 2018'de imzalanan protokol çerçevesinde BOA'ya nakledildiği için yeni tasnif kodları ve numaraları verilmiştir. Dolayısıyla sonnotta ve kaynakçada belgelerin güncel künyelerini vermek uygun görülmüştür. Bu defterin eski künyesi TKGM. VAYS. ED. 575'tir.)
- 12 BOA, C. EV., no. 52/2589, no. 118/5864, no. 198/9888.
- 13 BOA, EV. d., no. 15098, s. 3.
- 14 VGM. A, Kütahya Kadı Sicilleri, no. 2792/18, h. 99.
- 15 VGM. A, Kütahya Kadı Sicilleri, no. 2793/43, h. 45.
- 16 VGM. A., no. 3574/8

- 17 BOA, MAD., d., no. 9771, s. 94.
18 BOA, EV. d., no. 15098, s. 3.
19 BOA, EV. MH., no. 1454/131, lef 1.
20 BOA, EV. d., no. 18832, s. 44.
21 VGM. A., no. 3656/124 ve 3656/125.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), AE. SMHD. I., no. 30/1803.
BOA, AE.SAMD.III, no. 57/5699.
BOA, AE.SOSM.III, no. 67/5027.
BOA, C. ADL., no. 34/2053.
BOA, C. EV., no. 37/1825, no. 52/2589, no. 118/5864, no. 133/6630, no. 198/9888,
no. 396/20076, no. 411/20805, 441/22329, no. 503/25404, no. 525/26535, no.
589/29713.
BOA, EV. d., no. 15098, s. 3; no. 17119, no. 18423, no. 18832, no. 19827.
BOA, EV. MH., no. 1454/131, lef 1.
BOA, EV.HMH.d., no. 5283.
BOA, MAD. d., no. 9771.
BOA, TK.GM.d, no. 397.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. A), Kütahya Kadı Sicilleri, no. 2792/18, h.
99; no. 2793/43, h. 45.
VGM. A., no. 3574/8, no. 3656/124 ve 3656/125.

2. Diğer Kaynaklar

- Altıntaş, Emine Müderrisoğlu. (1993). “Balıklı Tekkesinin Ön Araştırması”, *X. Vakıf Haftası Kitabı, Yılmaz Önge Restorasyon Semineri*. Haz. İ. Ateş-S. Bayram-M. Narince. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 313-322.
Altun, Ara. (1992). “Balıklı Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V, İstanbul: TDV Yayınevi, 17.
Anonim (2015). *Vesâik-i Bektaşîyan*. Haz. A. Değerli, B. Şahin-E. Temel. Konya: Çizgi Kitabevi.
Bulduk, Üçler. (2013). *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar) Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Çıtır, Burak. (2015). “Uluslararası Afyon Anlaşmalarında Osmanlı İmparatorluğu”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, I/1: 17-47.
- Değerli, Ayşe. (2008). “Osmanlı Devleti’nde Bir Taşra Güvenlik Örgütü Olan Derbent Teşkilatı”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/1:44-53.
- Doğru, Halime. (1992). *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Evliya Çelebi. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 3. Cilt 1. Kitap*. Haz. Y. Dağlı-S. A. Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karazeybek, Mustafa. (2000). “Osmanlı Taşra Teşkilâtında Karahisâr-ı Sâhib Sancağı’nın İdâri Yapısı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/1: 100-115.
- Kökel, Coşkun. (2006). “Eskişehir Yöresi Alevi Bektaşî Kültürünün Temel Dinamikleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 37: 136-146.
- Küçükdağ, Yusuf. (2002). “Şah İsmail’in Anadolu’yu Şiileştirme Çalışmaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Önlemler”, *Folklor/Edebiyat*, VIII/29: 273-293.
- Küçükdağ, Yusuf-Ayşe Değerli, Bekir Şahin. (2015). *Vesâik-i Bektaşîyan’a Göre Osmanlı Devleti’nde Bektaşî Tekkeleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Maden, Fahri. (2013). *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmet Neşri. (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi*. Yay. F. R. Unat-M. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1992). “Battal Gazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, V., İstanbul: 204-205.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1932). *Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri*. İstanbul: Devlet Matbaası.